

GÜZELHİSAR URARTU KİTABESİ

NAFİZ AYDIN, M.A.

Erzurum iline bağlı Pasinler İlçesi'nin sınırları içinde bulunan ve eski adı Avnik olan Güzelhisar¹ köy camisinin avlusundan alınarak müzeye ilgili araştırmacılar ve Müze Müdürü Serap Yaylalı tarafından 16 Ekim 1981 günü getirilen bu Urartu kitabesi Erzurum Arkeoloji Müzesi'nin 142-81 envanter numarasında kayıtlıdır². Kitabemiz ilk defa 1959 yılında Erzurum'a, tarihi değerleri olan topları askeri müzede toplamak ve orada sergilemek için gönderilen İ. Hakkı Konyalı tarafından, çevredeki tarihi yapıları ve kaleleri görmek amacıyla gittiği Güzelhisar köyünün cami duvarında yapı taşı yerinden sökülüp alınarak bahçeye konmasını köy muhtarından istemiştir³. Köylülerin o tarihten sonra caminin küçük çaptaki onarımları sırasında duvardan alınıp çıkardıkları bu taş kitabe cami avlusuna bırakılmış ve 1981 yılına kadar burada kalmıştır. Duvarları, aşağıda sözünü edeceğimiz bir kalenin dış duvarlarından alınan kesme taşlarla muntazam bir şekilde yapılmış olan bu cami, kiblesine yerleştirilen kitabesinden de anlaşılacağı gibi 1940 tarihinde Hafız Abdurrahman adındaki bir köylü tarafından tamir ettirilmiştir⁴.

¹ Güzelhisar (=Avnik) köyü bugünkü idari teşkilatımız içerisinde Erzurum iline bağlı Pasinler ilçesinin Köprüköy nahiyesi sınırları içerisinde bulunan küçük bir köy olup ilçe merkezinden 44 Km. uzaklıktadır. Uzun süre Akkoyunluların egemenliği altında kalan Avnik'in eski adının ABİNİK (=Güzel su) olduğu ve bilinen dil kurallarına göre aradan geçen zaman içerisinde AVİNİK ve daha sonra da AVNİK şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Hoca Sadettin Efendi de Tacüt-Tevarih adlı eserinin bir yerinde (cilt I.154) bu kelimeyi AVİNİK şeklinde yazmıştır. İlhanlıların 1340-1350 yıllarına ait devlet bütçesini gösteren vesikalarda da, o zaman için kasabanın adı ABİNÜK olarak geçmektedir. (b. Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, sayı: 1, 32) Yeni ve kuvvetli silahların bulunmasından sonra Avnik kale olarak askeri önemini kaybedince, önce Sancak, sonra Nahiye olmuş ve daha sonra da köy haline gelerek başka bir yere bağlanmış, 1960 lı yıllarda da adı değiştirilerek Güzelhisar olmuştur.

² Bu Urartu kitabesinin yayınlanabilmesi için bana gereken izni veren ve eser hakkındaki tüm bilgilerle kitabenin resimlerini gönderen meslektaşım sayın Serap Yaylalı'ya burada teşekkürlerimi sunarım. Onun bu konudaki yardımları olmaksızın bu eserin bu şekilde neşre hazırlanması mümkün değildi.

³ Bunun için b. İ.Hakkı Konyalı, Erzurum Tarihi (1960) 488-492.

⁴ Köydeki Emrah Yanık'ın evine sonradan yerleştirilen ve caminin yapımı ile ilgili olan bir kitabeğe göre cami 1630 yıllarında Hüseyin oğlu İsa tarafından yaptırılmış olmalıdır. b. İ.Hakkı Konyalı, Erzurum Tarihi, 493.

Bugüne kadar Van ve çevresinde yapılan kazılardan ve neşredilmiş olan Urartuca kitabelerden edindiğimiz bilgilere göre, Urartu kralları kalelerini çoğunlukla düşman için erişilmesi zor, fakat buna karşılık saldırılarda savunulması ve korunulması kolay olan sarp tepeler üzerine yaptırmışlardır. Gerek 1922 yıllarındaki şiddetli deprem sırasında yıkılan ve gerekse köylüler tarafından yapı malzemesi olarak zaman zaman tahrip edilip yerinden alınan ve aşağıdaki köye getirilen kale duvarlarındaki kesme taşlar arasında bulunan ve yukarıda sözünü ettiğimiz köy camisinin duvarına sonradan yerleştirilen bu kitabenin gelebileceği köyün hemen yanında bulunan Avnik Kalesi için de aynı durum söz konusudur⁵. Diğer Urartu kalelerinde olduğu gibi Avnik Kalesi de çevredeki birçok tepeye egemen bir yerde ve yalçın kayalar üzerine, üç tarafı çok dik ve çıkılması zor olan bir yerde yapılmıştır. Etrafı da surlarla çevrilmiş olan kaleye yalnız güneye açılan kapılardan girilebilirdi⁶. Güzelhisar Köyü'nü de içine alan bu yerin Asur kralı II. Sargon'un M.Ö. 714 yılında başlayan 8. seferinde zaptetmiş olduğu hangi Urartu şehri olabileceğini anlamak, ancak bugüne kadar çeşitli kazılarda bulunan kitabelerde geçen yer adlarının taranmasıyla mümkün olacaktır.

Urartular M.Ö. I. binin başlarında, Van gölü çevresinde büyük bir devlet kurmuşlardı⁷. Fakat buna karşılık aynı bölgede Urartu adına daha Asur kralı I. Salmanasar zamanında raslanmaktadır⁸. Devrin Asur kralları kitabelerinde sık sık Urartu adından bahsetmektedirler⁹. Yazılı vesikalara

⁵ Avnik kalesi çeşitli zamanlarda yapılan onarımlarla Urartulardan sonra da kullanılmış ve özellikle İlhanlılar zamanında bir süre Pasinlerin merkezi olmuştur. 1316 yılında İlhanlı tahtına geçen Ebusayt Bahadır Han (1316-1335) babasının yenilmesine tamir ettirdiği Avnik kalesinde bir darphane kurdu ve burada 1332 yılında gümüş para bastırmıştır. Avnik politik üstünlüğünü 1339 da kaybettikten sonra darpane Ani'ye taşınmış ve bundan sonra Avnik'in yerini Ani almıştır. Avnik bütün tarihi boyunca belki en önemli savunmalarından birisini Timur'a karşı yapmıştır. Timur çevredeki bütün kaleleri ele geçirdikten sonra Avnik'i de almaya karar vermiş ve 1367 yılında kuvvetli bir ordu ile kaleyi kuşatmıştır. Uzun bir mücadeleden sonra kale düşmüş ve Timur bundan sonra kaleyi yeniden tamir ettirmiş ve kendisine önemli bir hareket üssü yapmıştır. Avnik kalesi bir kaç el değiştirdikten sonra Osmanlıların eline geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran'a giderken Avnik, Erzurum gibi Osmanlıların elinde bulunuyordu.

⁶ İ.H.Konyalı, Erzurum Tarihi, 489.

⁷ A.Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular (1984), 24 vd. O.Belli, An.Ar. IX 325 vd.

⁸ A.Goetze Kleinasien, 192, E.Bilgiç, TAD IX-1, 45.

⁹ Urartuların henüz birleşik bir devlet durumuna gelmediği M.Ö. 13. ve 12. asırlarda Doğu Anadolu'daki Hurri halk kalıntılarının oluşturduğu dağınık şehir devletlerine "Nairi ülkeleri" denildiği bilinmektedir. (Bunun için b. Streck, ZA 13, 57-71) Daha küçük bir ala-

göre Urartu devletinin ilk kralı Lutipri'nin oğlu I. Sardur'dur. Yaklaşık olarak 9. yüzyılın ilk yarısında Asur kralı Assur-Nasirpal (889-853) ile çağdaş olarak yaşamış olan I. Sardur kendisini "bütün ülkelerin kralı" olarak adlandırmış ve böylece Asur devletine karşı önemli bir rakip olarak tarih sahnesine çıkmıştır¹⁰.

Fakat Urartu krallığının gerçekten kuvvetli bir devlet olarak görüldüğü devir Menua (810-785), I. Argiştı (785-764) ve özellikle Güzelhisar kitabesinin de ait olduğu II. Sardur (764-735) zamanlarına raslamaktadır¹¹. 80 yıllık bu devre içerisinde Urartular Hititlerden sonra Ortadoğunun en önemli merkezlerini ellerinde bulundurmuşlar ve Asurluların denize inmelerine engel olmuşlardır. III. Sardur'un hüküm sürdüğü yıllar Yunanlıların doğu ile sıkı ilişkiler kurduğu bir döneme raslamaktadır. Mezopotamya'nın kapıları durumunda olan kuzey Suriye limanlarına ve onların en önemli şehirlerine egemen olmak nedeniyledir ki Urartular yunanlıların karşısına Ortadoğunun temsilcisi olarak çıkmışlar ve doğu dünyasının ticaretine egemen olma olanaklarını bulmuşlardır.

Sınırları doğuda Zağroslardan batıda Frat kıyılarına, kuzeyde Palu'dan güneyde Halep'e kadar uzanan Urartu devletinin bu parlak devri çok sürmemiştir. M.Ö. 743 tarihlerinde Asur kralı III. Tiglat-Pleser, III. Sardur'u büyük bir yenilgiye uğrattıktan sonra kuzey Suriye ve Malatya bölgesinden atılan Urartular tekrar Van bölgesine çekilmişlerdir¹².

Urartu krallığının az çok kendisini toplayarak doğu Anadolu'da yeniden kuvvetli bir duruma gelmesi II. Rusa zamanına (680-645) raslamaktadır. Bu enerjik kral Urartu ordularını yeniden teşkilatlandırmış ve ülkenin içişlerini düzenleme yoluna gitmiştir. Fakat Asarhaddon (680-669) ve Assur-banipal (669-626) gibi büyük ve kudretli Asur kralları karşısında Urar-

nı göstermek üzere Van bölgesine de I. Salmanasar zamanında uru-atru denilmekteydi. (b. KAH I, 13, II, 27, III, 18) 1082-1066 yılları arasında hüküm sürmüş olan Asur kralı Aşşur-bêl-kala, bölgede dağınık olarak bulunan bir takım uru-atru şehir beyleriyle mücadele ettiğinden söz etmektedir. (b. Weiner, AFO VI 82-83)

II. Adad-nirari (911-891) ve II. Assur-nasirpal da (885-859) ilk defa Urartu diye sözünü ettikleri ülkenin halkına karşı savaş yapmışlardır. (b. KAH II 84 VS. 25)

¹⁰ TUPPU ša m "Sar-ı-dur mLu-ti-ip-ri LUGAL-GAL-e ŠARRU DAN-NU ŠAR KİŞ-ŠATİ ŠAR MÂT Na-i-ri

"Büyük kral Lutipri'nin oğlu, kuvvetli kral, cihan kralı, Nairi ülkesinin kralı Sardurun kitabesi" Bunun için b. E. Bilgiç, TAD IX-1, 44 vd.

¹¹ A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular (1984), 27 vd.

¹² A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular (1984), 43 vd.

tuların politik alanda eskiden olduğu gibi büyük bir kuvvet kazanmaları artık olanaksızdı. Bölgede yaşamlarını sürdürebilmeleri Asurlularla iyi geçinmeye ve onların yakınlıklarını kazanmaya bağlıydı. Bunu iyi bilen II. Rusa ve IV. Sardur bütün güçlerini bu konuda harcamışlar ve Asurlularla sürekli anlaşma yollarını aramışlardır. Fakat kuzey-batı İran'ın bugünkü Azarbaycan bölgesinde VII. yüzyıl başlarından sonra büyük bir devlet olarak ortaya çıkan Med devletinin Keyaksar (633-584) gibi kuvvetli bir krallığın eline geçmesi, diğer taraftan da Kafkaslardan güneye inen İskitlerin bütün Ortadoğuyu tehdit edecek bir duruma gelmeleri Urartuların bütün ümitlerini yitirmelerine neden olmuş ve M.Ö. 585 yıllarında Urartu krallığı sona ermiştir¹³.

Urartu dili üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki bu dilin yalnız Hurrice ile akrabalığı bulunmaktadır¹⁴. Çünkü Hurriler Urartu krallığından 500 yıl kadar önce aşağı yukarı aynı bölgede, doğu ve güney-doğu Anadolu'da Antakya'ya kadar uzanan bölge içerisinde Hititlere çağdaş olan büyük bir devlet ve medeniyet kurmuşlardı¹⁵.

URARTUCA METİN¹⁶

1. [dHal-di-ni-ni] ¹⁷	: Tanrı Haldi'nin
[]uš-ma-ši-i-ni]	: kuvveti sayesinde
3. [ul]-gu-ši[-a-ne-di-ni]	: hayatının öneminden dolayı
e-di-ni ku[-lu-ni]	: (onu) oradan uzaklaştırdı.
^m sar ₃ -du-ri[-ni]	: Sardur

¹³ B.B.Piotrouskij, Vanskoe carstvo (Urartu), Moskau 1959. M.Salvini, il regno di Van-Urartu, Rom 1966, St.Pohl 7,1-3.

¹⁴ Bunun için b. St. Pohl 7,6-9.

¹⁵ St.Pohl 7,5, A.Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular (1984), 21.

¹⁶ Kitabenin ölçüleri: yük: 76 cm, Gen: 39 cm, Kal: 21 cm.

¹⁷ 1. ve 2. satırlardaki tamamlamalar bugüne kadar neşredilmiş alan Urartu kitabelerine sadık kalarak yapılmıştır. Şimdiye kadar yayınlanan kitabelerin hemen hemen hepsi bu ifadelerle başlamaktadır. Bunun için b. ve kar. E.Bilgiç, TAD IX-1 47, K.Balkan, Anadolu V 125, 127, 130.

Bundan başka bizim bu makaleyi herşeyden önce dili yeni öğrenmeye başlayanlar için değil, Urartuca'yı bilenler için yazdığımızı da daima hatırd tutmak gerekmektedir. Yine 1981-82 yılları arasında Kayseri müzesinde yapmış olduğum ilk denemeler sırasında müze kütüphanesinin sürekli kilit altında tutularak çalışmaların, zamanın Kültür Müdürü M.Çayırdağ ve Müze Müdürü H.Kodan tarafından engellendiğini de buruda belirtmekte, çalışmaların hangi şartlar altında yapıldığının bilinmesi bakımından fayda vardır.

6. ^mAr-giš-ti-e-ḫe : Arişti'nin oğlu
 [ŞAR]RU DAN-NU a-lu-si: kuvvetli kral (ve)
^{URU}TU-uş-pa URU : Tuşpa şehrinin beyidir.

Filolojik açıklamalar

1. Bugüne kadar yayınlanmış olan Urartuca metinlerden edindiğimiz bilgilere göre Urartuların başlıca üç büyük tanrıları bulunmaktaydı. Bunlar baş tanrı durumundaki Haldi ile gök tanrısı Teşeba ve güneş tanrısı Şivini'dir. Tanrı Haldi Urartu krallarının yaşamında büyük bir rol oynamaktaydı. Onun içindir ki Urartu kralları onun büyüklüğü sayesinde ve ondan aldıkları güç ile üzerlerine aldıkları işleri tanrı Haldi adına başarıyla yapmışlardır. Bu nedenle metinlerde: ^dHaldini uşmaşini "Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde", ^dHaldini alsuişini "Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde" ve ^dHaldinini ba-ú-şi-ni "Tanrı Haldinin emri üzerine" ifadelerine çok sık raslanmaktadır. Yine bu devre ait olan yazılı vesikalardan, tanrılara sunulan kurbanlar hakkında da bilgi ediniyoruz. Örneğin tanrı Haldi'ye günde 17 sığır ile 34 koyun, diğer iki tanrıdan her birine de 6 sığır ve 12 koyun kurban etmek gerekiyordu. Bu nedenle Urartu kralları yaptırdıkları saray, mabet ve su kanallarından başka hayvancılığa ve tarıma da gereken önemi vermişler ve zamanımızdaki Devlet Üretme Çiftliklerine benzer "Burgana" adını verdikleri tesislerde koyun beslemişler ve hayvanlar için gerekli olan arpa ve buğday için depolar yaptırmışlardır¹⁸.

Urartuların ikinci derecede olmak üzere daha bir çok tanrıları vardı. Haldi'nin karısı Bagbartu-Bagmaştu, Hutuini, Turani, Nalaini ve Arsimela bunlardan bazılarıdır¹⁹.

2. -ni İlinti, aidiyet soneki

^dHaldini "Tanrı Haldi'ye ait olan". Bu sonek Urartuca metinlerde -hi/eni şeklinde de geçmektedir. b. St. Pohl 7,31. ^mMenuaḫini "Menua'ya ait olan", ^m^dSarduriḫi "Sardur'a ait olan, Sardur'un oğlu", ^mMenuani ^mİş-puineḫe "Menua, İşpuini'nin oğlu", b.St.Pohl 7,27.

3. uşmaše "güç, kudret", b.St.Pohl 7,30,39,40.

^dHal-di-ni-i uş-ma-a-şi-ni ^mMe-nu-a-še ^miş-pu-ú-i-ni-hi-ni-še ^dHal-di-i-e-ú-ri-i-e É-su-si-e ši-di-iş-tu-ni "Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde Menua,

¹⁸ Bunun için b. ve kar. K.Balkan, Anadolu V 157-158 4 ve 5 nolu metinler.

¹⁹ A.Goetze, Kleinasien 196-197. M.A.Dinçol-E.Kavaklı, AnAr. VI(s.22) 2, 19-13: ^dHal-di-še ^dİM-še ^dUTU-še DINGIR^{MES}-še ma-a-ni ^dUTU-ni pi-e-i-ni "Tanrı Haldi, fırtına tanrısı (Teişeba), güneş tanrısı (—Şivini) ve bütün tanrılar (onu) güneşin altında mahvetsinler."

İşpuini'nin oğlu tanrı Haldi'ye, beye Susi tapınağını inşa etti." An.Stud. 10,206-207.

^dHal-di-ni-ni uş-ma-a-ši-ni ^mMe-nu-a-še ^mİş-pu-ú-i-ni-ği-ni-še ^dHal-di-ni-li KÁ^{MES}ši-di-iş-tú-a-li "Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde Menua, İşpuini'nin oğlu Haldi kapılarını inşa etti." E.Bilgiç, TAD IX-1,47. ^dHaldini uşmašie (e-hali) "Tanrı Haldi'nin gücüne" St. Pohl 7.38.

4. ulguše "hayat" b. St.Pohl 7,30, 40, 43.

^dHaldi EN-ŞÚ ini aše ^mRusaše ^mErimenahiniše uštuni ulgušianedini "Tanrı Haldi'ye, beyine bu kalkanı Rusa, Erimena'nın oğlu hayatı için hediye etti." St.Pohl 7,69.

4. edini/e "oradan" b.St.Pohl 7,69.

^mHahani LUGÁL ^{KUR}Huşalhi ^{LU}UKÛ-ra-ni edini taşmubi "Hahayı, Huşalhi ülkesinin kralını halkı (ile birlikte) oradan esir aldım." b.St.Pohl 7,70.

-edini "dolayı" b.St. Pohl 7,69.

KUr Bi-a-na-ne-di-ni "Bianane ülkesinden dolayı".

6. kulu "atmak, kovmak", b. St.Pohl 7,36, 45.

kuluşni "o oradan uzaklaştırdı." 3. tek.şah. (dili geç. zaman)

Tek.	1	-bi,	-li	Çoğ.	1.	-še
	3.	-ni	-ali		3.	-itu

ieše ini pili agubi "Ben bu kanalı kazdım." agu "kazmak" St. Pohl 7,55. haubi ^{KUR}Etiunini "Ben Etiuni ülkesini zaptettim. 7,56. URU^{MES} GİBİL-bi É-GAL^{MES} harharşubi "Şehirleri yaktım ve sarayları tahrip ettim." St.Pohl 7,56, ini É^{GAL}şidištuni "O bu kaleyi inşa etti." Anadolu V 107. É-GAL^{MES} şduli "Bir çok sarayları inşa ettim." St.Pohl 7,56. kululi - kuli "Ben (onu) uzaklaştırdım." St.Pohl 7,56 ^mMenuaše ^mİşpuinihiniše ini pili aguni "menua, İşpuini'nin oğlu bu kanalı kazdı." St.Pohl 7,56.

aruni "O verdi, uşhanuni "O hediye etti." St.Pohl 7,56.

karuali 4 LUGÁL^{MES} "O 4 kralı mağlup etti." St.Pohl 7,56.

7. ŞARRU DAN-NU "kuvvetli kral"

ŞARRU Urar. ereli "kral" kelimesi Urartuca metinlerde daima MAN işaretiyle yazıldığından günümüzde bu konu üzerinde çalışan bazı Dilciler

işareti yazıldığı gibi okumaktadırlar²⁰. Fakat son zamanlarda bu işaret için yeni bir okunuş şekli bulunmuştur ki o da “LUGÁL” dır. b. St. Pohl 7,56.

8. DANNU Urur. tarae “kuvvetli”

^mMenuani LUGÁL DANNU “Menua kuvvetli bir kraldır.” St. Pohl 7,35. 9. alusi/e “bey”

^mMenuani ^mİşpuinehe alusi ^{URU}Tuşpae URU “Menua, İşpuini'nin oğlu Tuşpa şehrinin beyidir.” St.Pohl 7,37.

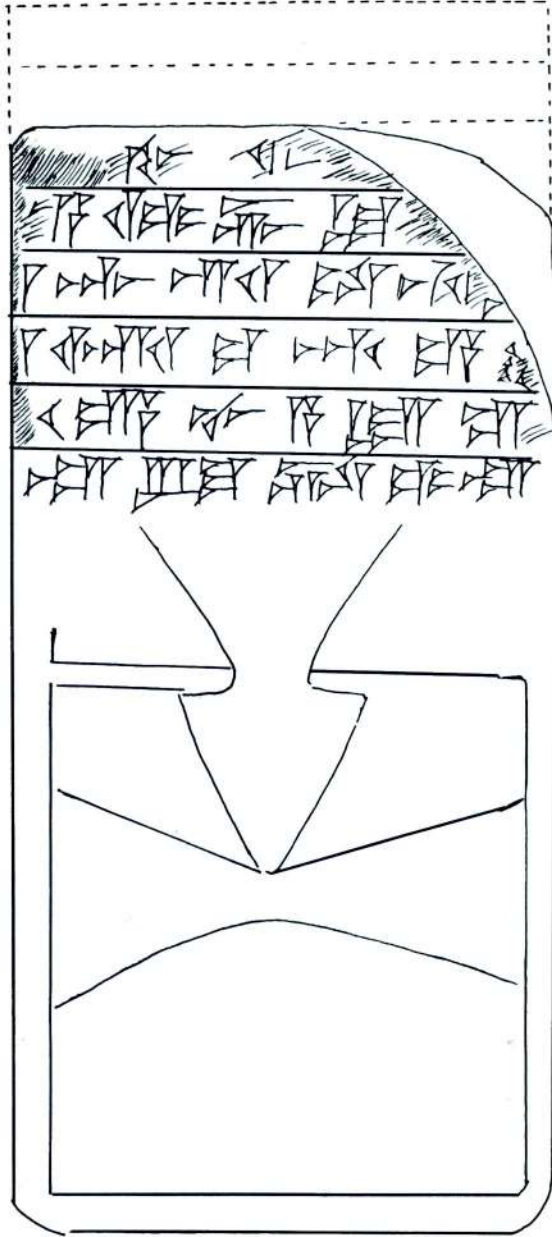
10. Bugüne kadar neşredilmiş olan Urartuca kitabelerde geçen yerleşim yerlerinden bazılarının eski adları yerlerinde bulunan kitabelere göre tesbit edilmiştir. Bunlar: ^{URU}Tuşpa “Van”, ^dTeişebani-URU “Karmir-Blur”, ^{URU}Şebeteria “Palu” ve belki ^{URU}Aludiri-URU “Giriktepe(=Patnos)” dur²¹.

²⁰ K.Balkan, Anadolu V Nr. 1. 18, 2. 15 MAN^{MES}-še qa-ab-qa-ar-šu-ú-tú-ú “(Önceki) krallar (oraya) ulaşamadılar.”

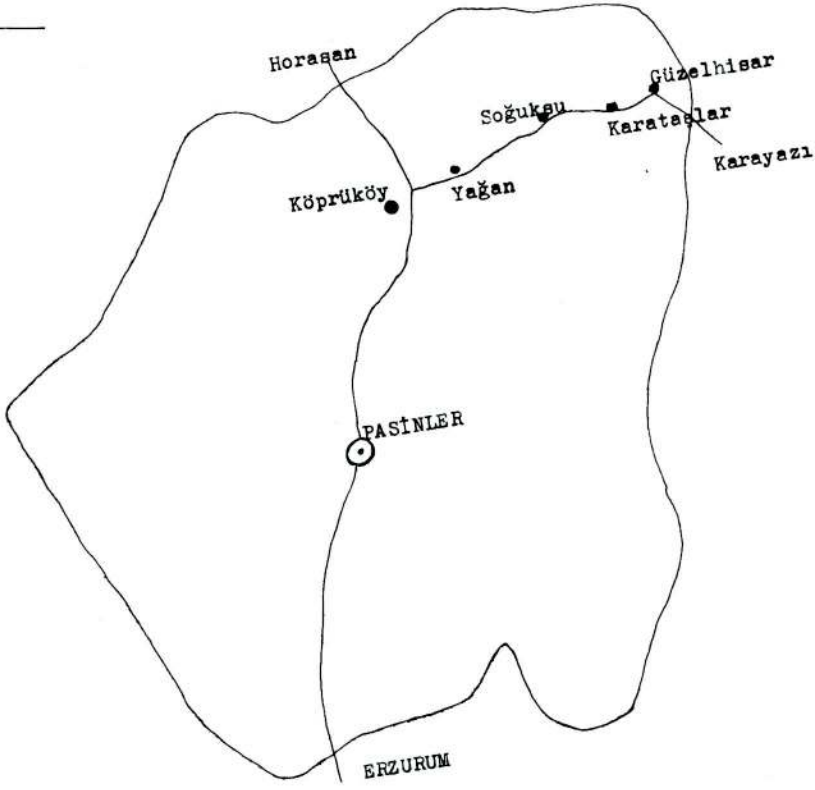
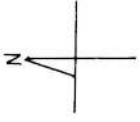
²¹ K.Balkan, Anadolu V 106.

Nafiz Aydın

Nafiz Aydın

PASINLER İLÇESİ, Ölçek: 1/300.000

İLİ : ERZURUM
İLÇESİ : PASINLER
BUCAĞI : KÖPRÜKÖY/ÇOBANDEDE

PASINLER-GÜZELHİSAR : 44 Km.

